

שאלה ח'.

אם מותר לומר תפלת מנחם בתשעה באב בברכת המזון, לעובדי הכפיה בגיטו

שאלה: אור עולמנו חשך בעדנו וצחרי חיינו האפיל, עת רבו צרותינו והתגברו עלינו בעוונותינו חרב ורעב דבר ויגון, והקב"ה שלח בנו חרון אפו עברה וזעם ומשלחת מלאכים רעים, הגרמנים הארורים ימ"ש.

ובין היתר הוציאו הרשעים צו שמכסת האנשים שחיה על יושבי הגיטו לתת להם מדי יום ביומו לעבודת הכפיה, שמאז והלאה על יושבי הגיטו לתת להם מכסה כזאת נוספת לעבודת כפיה בלילה, עבודת כפיה זו היה על העובדים לעבוד בשדה התעופה, מכסת עבודת הכפיה של היום הם קראו „טאג שיכט" ומכסת עבודת הלילה הם קראו „נאכט שיכט".

והנה בערב יום המר של תשעה באב שנת תש"ב, התאספנו בביתו של נאפאנאוויץ ברחוב וויטענא 7 לתפלת ערבית ולקריאת מגילת איכה, ולקונן על חורבן בית מקדשנו ועל עם ה' כי נפלו בחרב, וכן על קהלות הקודש של מדינת ליטא, קהלות של קדושים וטהורים, גאוני ארץ ונקיי טהרה שהזדים הארורים ימ"ש החריבו, ואת המוני החסידים והישרים והתמימים, הנאהבים והנעימים בחייהם, הוציאו להורג והמיתו אותם בכל מיני מיתות משונות, יזכרם אלקינו לטובה אם שאר צדיקי עולם וינקום נקמת דם עבדיו השפוך.

ופתאום בעצם אמירת הקינות נשמע קול הגרמנים ימ"ש שנכנסו ברעש גדול אלינו ובצעקות איומות התחילו לתפוס את

הנאספים ולהאיצים שימהרו ללכת לעבודת הכפיה של הלילה באמרם, שה"ארבייטס אמט" לא העמיד לרשותם מספר מספיק של עובדי כפיה ל"נאכט שיכט", ולא עוד אלא שהתחילו לחרף ולגדף כלפי מעלה בלעג ובשחוק, בראותם שהיהודים הנאספים דמעתם על לחים בקוננס על חורבן בית מקדשם, לאמר, מה לכם לבכות להתפלל ולצפות לישועה, לא תהיה לכם ישועה ולא תנצלו מידינו (עפרא לפומייהו), ובמכות ומהלומות הם גירשו את הנאספים מהבית ותפסו את כל המתפללים הזקנים עם הנערים וגם אני ביניהם, והובילום לשדה התעופה לעבודת הפרך של הלילה.

ושם בשדה התעופה הם רדו אותנו בעבודה קשה במשך כל הלילה מבלי לתת לנו אף רגע לנוח ולהנפש מעבודת הפרך, כל אחד ואחד מהיהודים הללו המשיך לקונן מר על גורל עם בני ישראל הנתון ביד צר ואויב.

כל אחד ואחד מאתנו קיווה שעם אור היום יאמר לעבודתנו די, שהרי עם אור היום באים עובדי הכפיה של ה"טאג שיכט" להחליף אותנו, אבל למגינת לבנו נשארה תקוותנו תקוות שוא, כי הגרמנים הארורים ימ"ש לא הירשו לנו לשוב הביתה לגישו והכריחו אותנו לעבוד בעבודת הכפיה גם במשך כל היום, ואלה שככלות כוחם לא היו יכולים להמשיך בעבודה, הם הפליאו את מכותיהם פצע וחבורה ומכה מריה.

וכך הם העבירו אותנו בפרך במשך כל הלילה והיום מבלי לתת לנו הפוגה של שינה או מנוחה, ורבים מהעובדים האומללים הללו נפלו בלי אונים ארצה למרות המכות ומהלומות שניתכו עליהם מידי הגרמנים.

במצב זה לא היה באפשרותנו להשלים את תעניתנו, וכשהיגעה שעת האוכל כשהגרמנים חילקו לעובדים פרוסת לחם עם מרק שחור שהיו קוראים אותו "יוסנעק" הוריתי לכולם שיאכלו למרות

התענית של התשיעי באב, ואז נשאלתי האם צריכים העובדים האומללים הללו לומר תפלת „נחם” בכרכת המזון.

תשובה: הנה ראשית כל עלינו לברורי אם דין אמירת תפלת נחם הוא דין בכל התפלות, היינו תפלת ערבית שחרית ומנחה, או אינו דין אלא בתפלת מנחה בלבד.

הנה הרמב"ם בפ"ה מהלכות תפלה הלכה י"ד פסק, בימי התענית אפילו יחיד שהתענה מוסיף בשומע **תפלה עננו** וכו', ושליח ציבור אומרה ברכה בפני עצמה בי גואל לרופא וחותם בה העונה בעת צרה (ומושיע) ונמצא מתפלל עשרים ברכות, **ובתשעה באב** מוסיפין בבונה ירושלים רחם ה' אלקינו עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל העיר האבילה כו'.

וכתב שם בכסף משנה, בתשעה באב וכו', בסוף תענית כתב הרי"ף ירושלמי רבי אחא אומר **יחיד בט"ב צריך להזכיר מעין המאורע** ומאי ניהו נחם ה' אלקינו עלינו וכו', והיכן אומרה א"ר ירמיה כל דבר שהוא להבא אומרה בעבודה וכל שהוא לשעבר אומרה בהודאה כדתנן (ברכות גד.) נותן הודאה לשעבר וצועק על העתיד לבא, ונהוג עלמא למימרה בבוני ירושלים וסמכי אהא דאמר ר' יהודה בריה דשמואל בר שילת משמיה דרב אף על פי שאמרו שואל אדם צרכיו בשומע תפלה אם בא לומר בסוף כל ברכה מעין אותה ברכה אומר, ע"כ.

משמע שדעת הרמב"ם שדין אמירת תפלת נחם הוא בכלה ג' תפלות, היינו ערבית שחרית ומנחה, ומקורו טהור מתלמודא דבני מערבא וכמו שהביא הסף משנה, וכן פסק בארחות חיים הלכות תשעה באב סימן ט"ז, שצריך לאומרה בכל התפלות של ת"ב כמו שאמרו בירושלמי שצריך לומר מעין המאורע, וכן הוא בספר כל בו סימן ס"ב שצריך לומר נחם בכל הג' תפלות.

ועיין ברא"ש פ"ד דתענית סימן ל"ד שכתב, ירושלמי (ברכות פ"ד ה"ג) יחיד בט"ב צריך להזכיר מעין המאורע, מאי ניהו נחם ה' אלקינו

אבילי ציון וכו' והיכאן אומרת, אמר ר' ירמיה כל דבר שהוא להבא אומר בעבודה וכל דבר שהוא לשעבר אומר בהודאה כדתנן (ברכות דף גד.) ונותן הודאה לשעבר וצועק לעתיד לבא, ונהוג עמא למימר בבונה ירושלים וסמכו אותה דאמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב (ע"ז דף ח.) אף על פי שאמרו שואל אדם צרכיו בשומע תפלה אם בא להויף בסוף כל ברכה וברכה מעין כל ברכה וברכה אומר, כל ימי תמהתי למה נהגו שאין אומרים נחם אלא בתפלת המנחה כיון דקאמר יחיד בתשעה באב צריך להזכיר מעין המאורע, מסתמא בכל התפלות קאמר ערבית ושחרית ומנחה כמו ראש חודש פורים ותענית.

ובמזמור או"ח סימן תקנ"ז כתב, בט"ב צריך להזכיר מעין המאורע מאי היא נחם ה' אלקינו את אבילי ציון ואומר אותה בבונה ירושלים לפי שהיא מענינה, וכתב א"א הרא"ש ז"ל כל ימי תמהתי למה א"א אותו אלא בתפלת המנחה כיון דקאמרינן יחיד בט"ב צריך להזכיר עין המאורע מסתמא בכל תפלותיו קאמר כמו ערבית שחרית ומנחה דר"ה חנוכה ופורים, וה"ר יהודא אברצלוני כתב ומדכרינן מעין המאורע ערבית ושחרית ומנחה ובשומע תפלה מדכרינן דתעניתא כשאר תענית צבור, ואיכא דזכתינ דגהיגי למימר ערבית שחרית רחם, ובמנחה נחם, והא מילתא תליא במנהגא אף על גב דליכא שינוי בין נחם לרחם דאנן כל יומא דט"ב מצלינן על נחמה ובעינן רחמים על הא מלתא.

וכתב על זה שם בב"י, בט"ב צריך להזכיר מעין המאורע כו', בפרק בתרא דתעניות, רבינו ירוחם כתב שכדברי הרא"ש עיקר והכלבו כתב סתם דבכל תפלות ת"ב אומרים אותה אבל הרוקח כתב אין מתפלל נחם בברכת ירושלים אלא במנחת ט"ב, והרד"א כתב שהוא מחלוקת בין רב עמרם ורבינו סעדיה ושפשט המנהג כדברי רבינו סעדיה שאינו אומר אותו אלא במנחה, **ונראה לי שטעם רבינו סעדיה משום דלעת ערב הציתו בו אש הלכך באותה שעה מזכירין שפלות ירושלים ואביליה ומתפללין על תנחומיה**, ז"ל הריטב"א בתשובה לענין נחם בט"ב, דעתי דכיון דמשום המאורע אמרינן ליה על פי הירושלמי, לאמרו בכל תפלותיו ערבית שחרית ומנחה ככל מעין המאורע

שבכ"מ, אלא שבערבית ושחרית שהוא כמו שמתו מוטל לפניו ואינו בנחמה אומרים רחם, ולמנחה אומרי סנחם שדומה למי שנקבר מתו, ומכל מקום ש"צ אינו אומרו אלא במנחה כמו שנהגו עכ"ל.

ובשו"ע או"ח סי' קנ"ז סעיף א' כתב, בט"ב אומר בבונה ירושלים נחם ה' אלקינו את אבילי ציון וכו' ועננו בשומע תפלה ואם לא אמר לא זה ולא זה אין מחזירין אותו, והנה מדסתם המחבר משמע דאית ליה דאומרים נחם בכל התפלות.

אבל הרמ"א שם הגיה, והמנהג פשוט שאין אומרים נחם רק בתפלת מנחה של ט"ב לפי שאז הציתו אש במקדש ולכן מתפללים אז על הנחמה (רוקח ואבודרהם), מי שאכל בט"ב יאמר נחם בברכת המזון (מהרי"ל).

וכתב שם **המג"א** על דברי הרמ"א, יאמר נחם בבהמ"ז, בבונה ירושלים, ואף שבתפלה לא נהגו לאומרו רק במנחה מכל מקום בבהמ"ז דליכא מנהג יש לאומרו, ועי' במחצית השקל שגם כן כתב, אבל בברכת המזון דאין מנהג יש לעשות כדעת רוב הפוסקים שראוי לאומרה כל היום.

אכן **בביאורי הגר"א** שם בשו"ע **חולק בזה על הרמ"א** עיי"ש שכתב, מי שאכל כו', למד ממ"ש ביה"כ ססי' תרי"ח, ולא דמי דהא דאמרינן בשבת שם ימים שאין בהם קרבן מוסף כו' ואין בהם הזכרה בבה"ז, ול"ד לחנוכה דשם משום פרסומי ניסא ואם בא כו' וגם דקביעא, עיי"ש היטב בביאורי הגר"א.

ועי' בחכמת שלמה להגאון מבראד סי' תקנ"ז שהוא מביא שם גם כן את דברי הגר"א החולק על הרמ"א, אולם הוא מסיק שם וז"ל, מיהו אפשר לדחוק ולומר טעמו של המוהרי"ל הוי, כיון דט"ב אקרי מועד כידוע הוי ביה חיוב הזכרה כמו במועד, עיי"ש.

ובספר בן איש חי, פרשת דברים אות כ"ז פסק, שדקא כשאוכל בזמן מנחה יאמר נחם בברכת המזון עיי"ש, וזהו דלא כשיטת המחצית השקל

שהבאתי לעיל שהעלה, דבברכת המזון דאין מנהג יש לעשות כדעת רוב הפוסקים שראוי לאומרה כל היום, משמע מדבריו דלאו דוקא כשהוא אוכל בזמן מנחה אלא גם כשהוא אוכל במשך כל היום לומר נחם בברכת המזון.

ובמשנה ברורה סי' תקנ"ז סק"ד גם כן ראיתי שכתב, ובברכת המזון בבונה ירושלים, ואף שבתפלה לא נהגו לאומרו רק במנחה מכל מקום בברכת המזון דליכא מנחה יש לאמרו.

ועי' בשו"ת מתר"ם מרוטנבורג סי' ע"א שפסק, בחולה שיש בו סכנה ואוכל ביום הכפורים, אומר מעין המאורע בברכת המזון, וכן כתבו התשב"ץ בסי' תקס"ה ובהגהות מיימוני פרק ב' מהלכות ברכות אות ב.

ועי' בספר אורח חיים הלכות יום הכפורים אות י"ד שכתב, חולה מסוכן שאוכל ביום הכפורים אינו מזכיר יום הכפורים על הכוס, וכדאמרינן שתוספות יום הכפורים ותשעה באב אין בהם הזכרה על הכוס, וכן נראה לומר גם כן בברכת המזון.

תבנא לדינא בנידון שאלתנו, **מאחר שהרמב"ם והמחבר אית להו דאמרים נחם בכל התפילות**, היינו ערבית שחרית ומנחה וגם הרא"ש תמה כל ימיו על המנהג שאין אומרים נחם אלא בתפלת מנחה, וגם הברכי יוסף פסק בסי' תקנ"ז **שיש לומר נחם בכל התפלות של ת"ב ואפילו הרמ"א בשו"ע** שכתב והמנהג פשוט שאין אומרים נחם רק בתפלת מנחה של ט"ב, מכל מקום הרי הוא עצמו **הביא שם, דמי שאכל בט"ב יאמר נחם בברכת המזון, לכן הוריתי לעובדי הכפיה שיאמרו נחם בשעת ברכת המזון**, וכמו שפסק גם כן המשנה ברורה וכדעת פשוט דברי המחצית השקל דלאו דוקא כשהוא אוכל בשעת זמן המנחה, אלא גם כשאוכל במשך כל היום יש לומר נחם בברכת המזון, כי אבילת העובדים האומללים היתה שלא בזמן מנחה.